

НОВІТНІ ЧАСИ

УДК 94 (477.73) «1914-1917»

DOI: <https://doi.org/10.33782/2708-4116.2025.3.356>

Владислав Пархоменко*

ПОВСЯКДЕННЕ ЖИТТЯ МЕШКАНЦІВ МИКОЛАЄВА У РОКИ ВЕЛИКОЇ ВІЙНИ (1914-1917 РР.)

Анотація: *Стаття присвячена аналізу повсякденного життя мешканців м. Миколаєва у роки Першої світової війни. На підставі різноманітних джерел, переважно періодичних видань, проаналізовано суспільні настрої впродовж воєнних років.*

Висвітлено поширення патріотичних почуттів на початку війни, що проявилось в антинімецькій кампанії, активній волонтерській діяльності, спрямованій на допомогу пораненим, біженцям, незможним верствам населення. Відображено еволюцію суспільних поглядів, подальшу втому від війни, розчарування, соціальну байдужість, викликаних соціально-економічними негараздами та невдалим перебігом військових дій.

Ключові слова: *повсякденне життя, Миколаїв, волонтерство, суспільні настрої, Перша світова війна, соціально-економічні проблеми*

Постановка проблеми. Перша світова війна стала глобальною військово-політичною подією, що визначила подальшу історію 20 ст. Велика війна з її тотальним характером ведення, вимагала залучення не лише усіх матеріальних, а й психологічних ресурсів воюючих держав. Напружений військовий ритм змінив ментальність населення, його запити й очікування. В умовах сучасних викликів, що постали перед Україною, дослідження повсякденного життя міського населення 1914-1917 рр. певною мірою спонукає до історичних аналогій.

Мета статті – на прикладі повсякденного життя мешканців Миколаєва простежити зміни, що вплинули на настрої містян у роки воєнного лихоліття, аналіз політичних і соціально-економічних факторів, що вплинули на повсякденний побут миколаївців у роки Першої світової війни.

Огляд літератури. З початком Великої війни, ще не очікуючи її завершення, у воюючих державах стали з'являтися перші публікації присвячені сучасним подіям. Винятком не стала і Російська імперія. Тут, у 1915 р. започатковано багатотомне видання «Історія Великої війни» (залишилося незавершеним), підготовлене колективом авторів. Примітно, що у 1-му томі опубліковано нарис ліберального професора, економіста

* Пархоменко Владислав Анатолійович – доктор історичних наук, професор кафедри історії Чорноморського національного університету імені Петра Могили (Миколаїв, Україна);

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0911-2941>; e-mail: vlad10031974@gmail.com

І. Озерова, в якому автор наголошував на необхідності невідкладних економічних реформ, спрямованих на добробут населення, покращення соціальних відносин у суспільстві, мовляв, після війни Росія стане оновленою та зміцнілою¹.

Яскравим прикладом пропагандистської літератури стала книга «Війна Чотирнадцятого року», що побачила світ у Києві. Автором-укладачем був священник С. Брояківський. На підставі зібраних матеріалів тогочасної періодики, в книзі наголошувалося на народному ентузіазмі, патріотизмі усіх верств населення, звірствах німців в окупованих губерніях. Автор намагався підкреслити, що ця війна, як і в 1812 р., має вітчизняний характер. Тут наводився факт патріотичних настроїв серед миколаївських робітників у перші дні війни. Від імені багатотисячної маніфестації соціал-демократ (меншовик) І. Белов запевнив миколаївського градоначальника віце-адмірала О. Мязговського, що миколаївські робітники готові, усі як один, залишити роботу на кораблях, «і піти на ратний подвиг во славу государя»². Урочиста промова завершилася троекратними поцілунками представника пролетарів із градоначальником.

У радянській історіографії соціогуманітарні аспекти Першої світової війни майже не досліджувалися. Увагу акцентували переважно на проблемах, пов'язаних із революційним рухом і діяльністю більшовицької партії серед трудящих мас. Чимало істориків, які висвітлюють соціальні настрої доби Великої війни, традиційно посилаються на книгу М. Майорова, одного із керівників київських більшовиків, що має характер спогадів. Дійсно, автор книги передаючи настрої початку війни, відзначав, що серед місцевих соціал-демократів і робітників були поширені патріотичні почуття. Так, він вказує на дискусії у середовищі профспілок, коли одні лідери з книгами К. Маркса доводили, що у пролетарів немає вітчизни, інші посилаючись на А. Бебеля, наголошували, що пролетарій має вітчизну і мусить її захищати від зовнішніх ворогів³. Звичайно, подібні визнання суперечили подальшій радянській парадигмі, за якою робітничий клас у Росії в 1914 р., під впливом більшовиків, нібито уникнув ідей «шовінізму».

У контексті теми нашої статті вкажемо на збірку матеріалів «Сторінки боротьби», що видано у Миколаєві в 1923 р. Один із розділів книги названо «Відлуння імперіалістичної війни». Тут теж зазначається, що на початку війни робітники влаштовували патріотичні маніфестації, вітали у 1915 р. в місті імператора Миколу II. Проте, дорожнеча на продовольство та житло сприяли розвіюванню «воєнного чаду» та призвели у 1916 р. до масштабного страйку⁴.

Слід відзначити, що проблематика соціальних очікувань, повсякденного життя, навіть у 1960-80-х рр., у радянській історичній літературі розглядалася доволі побіжно, лише у контексті класової боротьби та революційної діяльності більшовиків у роки війни.

¹ Озеров И.Х. За что мы боремся? // История Великой войны. Москва: Издание Т-ва Н. Васильева, 1915. Т. 1. С. 68-71.

² Брояковский С. Война Четырнадцатого года. (По рассказам участников и очевидцев). Киев: Типография 1-й Киевской артели печатного дела, 1915. С. 31.

³ Майоров М. Из истории революционной борьбы на Украине (1914-1919). Киев: Державне видавництво, 1922. С. 8-9.

⁴ Отражения империалистической войны // Страницы борьбы. Сборник материалов по истории революционного движения в Николаеве. Николаев: Типография Николаевского окрисполкома, 1923. С. 147-154.

Стосовно Миколаївщині, це простежується у відповідному томі краєзнавчої серії «Історія міст та сіл Української РСР»⁵.

В умовах «хрущовської відлиги» у Києві невеличким тиражем опубліковано спогади українського письменника, актора театру Г.П. Григор'єва (1898–1971). Мемуарні свідчення висвітлено не очима революціонера-підпільника, а пересічного киянина. Григор'єв був знайомий з майстрами театрального мистецтва М. Садовським, П. Саксаганським, відповідно, головна увага приділена мистецькому, музичному життю Києва початку 20 ст. Проте, яскраво зображено не лише побут і звичаї театральних акторів, а й міщанства, купецтва, бідних верств населення, суспільні настрої киян у різні історичні епохи. Війна запам'яталася автору появою «спекуляторів» – так тоді називали спекулянтів, благодійними виступами театральних труп на користь поранених і родин мобілізованих, «театральних халтур» – розважальних вистав, розрахованих на втомленого від війни обивателя. Щоправда, мемуарист, мабуть, враховуючи офіційне радянське ставлення до війни, занадто песимістично передав настрої киян напередодні 1917 р. Мовляв, на початку війни киян дуже хвилювала можливість захоплення ворогом міста, тепер нібито вони були байдужими: «німці – так німці»⁶.

Стосовно життя у Миколаєві, показовими є спогади М.І. Григора (1906–1995) – капітана Чорноморського морського пароплавства в радянські часи. На початку війни автору, родина якого мешкала у Миколаєві, було 8 років. «Перша світова війна, у відносно невеликому, промисловому Миколаєві, більша частина населення якого працювала на верфях... жила у свідомості буквально кожної людини»⁷. Наведемо деякі його враження. Враховуючи, що час був військовим, усіх гімназистів майже щодня вчили крокуванню відставні унтер-офіцери. За їх командою, одна шеренга гімназистів «атакувала» іншу, й справи доходили до справжніх бійок, які унтерам доводилося постійно рознімати. «Важко сказати, чи робилося це для «виховання патріотичних почуттів»... однак повсюдно можна було почути, що у нас не вистачає гармат, кулеметів, гвинтівок, патронів і снарядів»⁸. Тобто, дитячі враження були далекі від ентузіазму, щоправда справжні почуття та хвилювання автор міг і приховати, враховуючи, що спогади писалися й оприлюднювалися у радянські часи.

У сучасній вітчизняній історіографії, особливо з початку 2000-х рр., спостерігається справжній дослідницький бум щодо вивчення й оприлюднення матеріалів з історії Першої світової війни. Як приклад, наведемо видання Інституту історії України НАН України. У 2013 р. – колективна монографія «Велика війна 1914–1918 рр. і Україна» за редакцією О. Реєнта, в якій провідними фахівцями висвітлено різноманітні аспекти війни, один із розділів праці присвячений повсякденному життю українського соціуму в 1914–1917 рр.⁹ У 2015 р. світ побачило документальне видання, в якому крім офіційних документів, вміщено матеріали, що відображають глобальні події очима пересічної людини – селян, які потрапивши до армії, опинилися у вирі військових подій¹⁰.

⁵ Історія міст і сіл Української РСР: Миколаївська область / *Агєєв Ю.М.* та ін. Київ: УРЕ АН УРСР, 1971. 798 с.

⁶ *Григор'єв Г.* У старому Києві. Спогади. Київ: Радянський письменник, 1961. С. 290.

⁷ *Григор М.І.* Море – моя судьба: Воспоминания капитана. Одесса: Маяк, 1987. С. 8.

⁸ *Ibid.* С. 16.

⁹ Велика війна 1914–1918 рр. і Україна / упорядник *О. Реєнт*. Київ: ТОВ «Видавництво КЛІО», 2013. 784 с.

¹⁰ Перша світова війна 1914–1918 рр. і Україна: мовою документів і свідчень / упорядник *В. Шевченко*. Київ: ТОВ «Видавництво КЛІО», 2015. 800 с.

Повсякденному життю українських губерній у Велику війну однією із перших присвятила публікацію О. Вільшанська¹¹. Провідне місце авторка приділила настроям суспільства, волонтерській діяльності, загостренню продовольчої та житлової кризи та, як наслідок, падінню добробуту населення. В. Купченко та В. Серга, залучивши архівні матеріали, відобразили суспільні настрої у Києві протягом воєнних років¹².

Справжньою рефлексією на військові виклики стала благодійницька діяльність різноманітних громадських організацій. Так, у своїй монографії Н. Загребельна та І. Коляда¹³ зауважили, що спалах волонтерства став наслідком неефективності самодержавного апарату влади, який виявився не готовим до масштабних, тотальних викликів воєнного часу. Київський науковець О. Донік¹⁴, розглядаючи також цю проблему, навів матеріал, що засвідчував про широку благодійницьку діяльність, особливо на початку війни, представників різних соціальних груп українського суспільства.

Війна у 1915 р. охопила десятки західних губерній Російської імперії. Наслідком стала поява кількох мільйонів біженців. Одним із перших серед сучасних вітчизняних науковців цю проблему зачепив О. Сердюк¹⁵. Підсумковою, ґрунтовною працею стала монографія Л. Жванко¹⁶. В ній дослідниця, залучивши велику кількість джерел, проаналізувала різноманітні аспекти цієї проблеми у контексті не тільки Великої війни, а й подальших подій Української революції 1917–1921 рр.

Продовольча криза у роки війни та революційного 1917-го р. радикалізувала протестні настрої широких народних мас. Даній проблемі присвячена монографія Н. Шапошнікової¹⁷ та публікація науковця С. Орлика¹⁸. Критичне становище міст, пов'язане із паливною кризою воєнних років, на прикладі Одеси висвітлено у публікації Є. Джумиґи¹⁹.

Із сучасних дослідників соціальних настроїв і повсякденних трансформацій викликаних війною, необхідно вказати науковця Т. Герасимова, що присвятив низку публікацій життю міського населення Правобережної України у 1914–1917 рр.²⁰

¹¹ Вільшанська О. Повсякденне життя населення України під час Першої світової війни // Український історичний журнал. 2004. № 4. С. 56–70.

¹² Купченко В., Серга В. Київ у Першій світовій війні (за документами Державного архіву міста Києва) // Архіви України. 2014. № 4–5. С. 24–34.

¹³ Загребельна Н., Коляда І. Велика війна: Українство і благодійність (1914–1917 рр.): монографія. Київ: Ін-т Історії України НАН України, 2006. 194 с.

¹⁴ Донік О. М. Громадська благодійність в Україні в роки Першої світової війни // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. 2005. Вип. 9. С. 61–86.

¹⁵ Сердюк О. Біженство в Україні під час Першої світової війни // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. 2002. Вип. 4. С. 111–132.

¹⁶ Жванко Л. М. Біженці Першої світової війни: український вимір (1914–1918 рр.): монографія. Харків: Апостроф, 2012. 568 с.

¹⁷ Шапошнікова Н. О. Продовольче становище в Україні в роки Першої світової війни (липень 1914 – лютий 1917 р.). Київ: Інститут історії України НАН України, 2002. 174 с.

¹⁸ Орлик С. В. Українське повітове місто і Велика війна: продовольчі проблеми та ріст цін // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. 2014. Вип. 23. С. 114–133.

¹⁹ Джумиґа Є. Ю. Паливна криза в Одесі у період Першої світової війни (1914–1917 рр.) // Інтелігенція і влада. 2012. Вип. 24. С. 26–32.

²⁰ Герасимов Т. Ю. «Хлібне питання» в містах Правобережної України доби Першої світової війни (1914–1917 рр.) // Інтелігенція і влада. 2016. Вип. 35. С. 79–89; Герасимов Т. Ю. Благодійництво як індикатор суспільних настроїв у містах Правобережної України в період Першої світової війни (1914–1917 рр.) // Наукові

Узагальнений і комплексний матеріал історик представив у своїй ґрунтовній монографії 2017 р.²¹ Історіографічний аспект благодійницької діяльності української жінки в роки Великої війни відображено у публікаціях дослідниці М. Гук²².

Зазначені вище напрацювання сучасних дослідників вказують на перспективність вивчення цієї проблеми на регіональному рівні. Досліджувана нами проблема також частково розглянута у публікаціях миколаївських краєзнавців. Так, В. Шукін та А. Павлюк у праці «Земляки» охарактеризували становище єврейської громади міста на початку 20 ст. Зокрема висвітлено допомогу єврейським біженцям із західних губерній протягом 1915–1916 рр.²³

Краєзнавцю Ю. Дем'яненку вдалося встановити прізвища 67 вихованців і 6 вчителів Миколаївської чоловічої гімназії – учасників Першої світової війни²⁴. Медичне життя Миколаєва у воєнне лихоліття, зокрема допомога пораненим, діяльність Товариства Червоного Хреста, підготовка медичних кадрів, санітарний стан міста відображено у фундаментальній, на наш погляд, монографії краєзнавця В. Єрмілова²⁵.

Декілька аспектів проблеми розглянув у своїх працях В. Пархоменко: допомога біженцям²⁶ і суспільні настрої миколаївців у останньому передреволюційному році²⁷.

Виклад основного матеріалу. 19 липня²⁸ 1914 р. Німеччина оголосила війну Російській імперії. Наступного дня про це стало відомо у Миколаєві, а 22 липня тут відбулась багатотисячна маніфестація робітників суднобудівного заводу «Руссуд», яка запевнила місцевого градоначальника у своїй відданості престолу²⁹. Про що вже згадувалося вище.

Напередодні війни в Миколаєві (Херсонська губ.) мешкало 105 тисяч осіб, у тому числі 78 тисяч православних, 30 тисяч католиків, 20 тисяч іудеїв, близько 900 лютеран,

праці історичного факультету Запорізького національного університету. 2017. Вип. 47. С. 89–92; Герасимов Т.Ю. Спекуляція як повсякденне явище в містах Правобережної України в роки Першої світової війни (1914–1917 рр.) // Гілея: науковий вісник. 2016. Вип. 114 (11). С. 37–39.

²¹ Герасимов Т.Ю. Міста Правобережної України і Перша світова війна: повсякденна історія: монографія. Вінниця: ТОВ «Меркьюрі-Поділля», 2017. 436 с.

²² Гук М.С. Історіографія діяльності жінок у громадських організаціях по допомозі постраждалим від війни у роки Першої світової війни // Наукові записки з української історії. 2018. Вип. 44. С. 137–143; Гук М.С. Повсякденне життя жінок у містах України в роки Першої світової війни: сучасна історіографія // Вісник Київського національного університету. Історія. 2019. Вип. 140. С. 15–18.

²³ Шукін В., Павлюк А. Земляки. Очерки истории еврейской общины города Николаева (конец XVIII – начало XX вв.). Николаев: Издательство Ирины Гудым, 2009. С. 195–200.

²⁴ Дем'яненко Ю. Учні, випускники і викладачі Миколаївської чоловічої гімназії – учасники Першої світової війни // Науковий вісник Миколаївського національного університету ім. В.О. Сухомлинського. Історичні науки. 2013. Вип. 3.35. С. 312–319.

²⁵ Єрмілов В.С. Медицина дорадянського Миколаєва: монографія. Миколаїв: видавництво Ірини Гудим, 2021. 552 с.

²⁶ Пархоменко В.А. Надання допомоги біженцям у Миколаєві в роки Першої світової війни // Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського. Історичні науки. 2014. Вип. 3.38 (110). С. 171–174.

²⁷ Пархоменко В.А. Суспільно-політичне життя Миколаєва: рік 1916-й // Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського. Історичні науки. 2016. № 2. С. 158–164.

²⁸ Тут і далі усі дати подані за старим стилем. – Авт.

²⁹ Николаевская газета. 1914. 23 июля.

більше 400 мусульман³⁰. З початком Першої світової зросла роль міста як центру військового суднобудування імперії. На заводах: «Наваль» (у 1916 р. працювало 13 тисяч робітників) і «Руссуд» (в 1916 р. – 3 900 осіб) будувалися лінкори, крейсери, есмінці, підводні човни. Завдяки військовим замовленням підприємства значно розширили виробництво. Так, на заводі «Наваль» побудовано шість нових стапелів, продуктивність снарядного цеху зросла в 10 разів, а кількість верстатів на заводі збільшилася на 70%³¹.

Вже до початку серпня у Миколаєві інтерновано близько 100 австрійських і німецьких підданих. Більшість із цих осіб вислано у внутрішні губернії Росії. Так, 4 вересня з Миколаєва поїздом, у супроводі двох поліцейських у м. Котельнич В'ятської губернії відправлено 7 осіб, які проживали до війни в Миколаєві. Серед них: німецький віце-консул А. Фішер, австрійський віце-консул Гойс, інженер Ліпман, місцевий кореспондент німецьких газет Фрідлендер. Останній сказав представнику миколаївської преси: «Нехай швидше закінчиться ця жахлива війна, і дай Боже, щоб ми знову стали людьми»³².

Як відомо, на початку війни у Петрограді натовпом розграбовано та підпалено німецьке посольство. Подібні маніфестації, щоправда, меншого масштабу траплялися і в Миколаєві. Так, 1 серпня 1914 р. на центральній Соборній вулиці натовп молоді чисельністю близько трьохсот осіб, зібравшись біля гастроному «Нейтцель» (хазяїн якого був інтернований), став вимагати закриття магазину. Потім, на розі вулиць Херсонської та Глазенапівської маніфестанти закликали закрити готель «Штутгарт». У вікна готелю полетіло каміння, але поліція, яка поспіхом прибула, розсіяла натовп «патріотів»³³. Настільки бурхливий прояв патріотизму стривожив місцеву владу і знайшов відгук у пресі, яка закликала миколаївців не уподібнюватися своїм ворогам: «Відмовтеся від німецьких товарів, проходите повз німецькі фірми, але не беріть у руки каміння»³⁴.

Антинімецькі настрої широко проявилися і серед місцевого селянства. Так, сезонні робітники відмовилися працювати у німецького колоніста К.Ф. Шнайдера, хутір якого був розташований недалеко від Нового Бугу. За заявою робітників, Шнайдер у зв'язку з початком війни нібито сказав, що «наш Вільгельм себе в образі не дасть». Це викликало «страйк», який підтримали селяни навколишніх сіл³⁵. Утім патріотизм селян мав соціальне підґрунтя, що проявилось згодом в роки Української революції та супроводжувалося розгромом заможних німецьких колоній у регіоні.

У такій ситуації, коли у суспільстві поширено антинімецькі настрої, колоністи намагалися заявити про свою повну лояльність. Так, 3 серпня 1914 р. в колонії Ландау відбулася вірнопідданська маніфестація. Колоністи вирішили асигнувати на користь поранених 6 тисяч руб.³⁶

У роки війни чимало юних миколаївців, охоплених військовою романтикою,

³⁰ Адресная и справочная книга всего Николаева на 1912 год. Николаев: Издательство Д.А. Белого, 1911. С. 81.

³¹ Шацлло К. Из истории финансового капитала. Влияние первой мировой войны на развитие судостроительной промышленности Юга России // Первая мировая война 1914–1918. Москва: Наука, 1968. С. 196.

³² Николаевская газета. 1914. 5 сентября.

³³ Николаевская газета. 1914. 2 августа.

³⁴ Николаевская газета. 1914. 3 августа.

³⁵ Николаевская газета. 1914. 26 июля.

³⁶ Николаевская газета. 1914. 6 августа.

намагалися потрапити до діючої армії. Про втечу підлітків на фронт постійно повідомляла місцева преса. Це стало, особливо на початку війни, справжньою «епідемією». Так, наприклад, на Південно-Західному фронті знаходились, і одержав поранення, у 1915 р. повернулися до Миколаєва: Василь Тесленко 13 років, Матвій Горовець 14 років, Андрій Батурин 15 років. Серед цих добровольців був і 13-річний Павло Смоляний. Він став розвідником 57-го піхотного Модлінського полку. Смоляний потрапив у полон, але втік, нагороджений георгіївським хрестом 4-й ст.³⁷

Війна загострила соціально-економічне становище, активізувала діяльність благодійних організацій, метою яких стала допомога діючій армії, пораненим і постраждалому від військових дій населенню. На регіональному рівні починають діяльність місцеві благодійні організації. Так, у Миколаєві виникають Міський комітет допомоги хворим і пораненим воїнам, Товариство допомоги родинам запасних, Комітет допомоги біженцям та інші.

Товариство допомоги родинам запасних у Миколаєві створили вже 25 липня 1914 р. Його головою обрали З. Мязговську – дружину градоначальника, віце-адмірала О. Мязговського. Товариство здійснювало збір пожертвувань для родин, які залишилися без годувальників. На 24 грудня 1914 р. у розпорядження Товариства надійшло коштів від населення на суму 84 422 руб. 55 коп., з них видано допомоги 67 527 руб. 39 коп. Під опікою організації у грудні перебувало 5 338 осіб³⁸.

Товариство отримувало фінансову підтримку від різних верств населення. Так, 15 серпня миколаївські залізничники передали на потреби родин мобілізованих 502 руб. Робітники та службовці суднобудівного заводу «Руссуд» з 24 липня по 30 серпня 1914 р. передали на користь запасних 3 415 руб. 19 коп.³⁹

21 грудня 1914 р. у Миколаєві урочисто відкрився рух трамвая по лінії «Вокзал – Лікарня». За день перевезли 8 тисяч пасажирів, а вся виручка – 400 рублів – поступила на потреби родин мобілізованих.

Проте, наступного року ситуація змінюється, починає позначатися дорожнеча. У звіті Товариства допомоги родинам запасних за 1915 рік зазначалося, що ентузіазм населення дещо знизився. Найбільшими були надходження від заводів. Причому охоче робили пожертвування незаможні верстви, у той час як заможні класи часто залишалися осторонь. У липні 1916 р. миколаївська газета із сумом констатувала, що «заможне населення зовсім не відгукується, а збільшувати внески із трудових класів, було б великою несправедливістю».⁴⁰

Організацією прийому поранених у Миколаєві здійснював Міський комітет допомоги хворим і пораненим воїнам. Комітет створено 2 вересня 1914 р. на засіданні міської думи під головуванням міського голови М. Леонтовича. З початком війни планувалося розмістити в Херсонській губернії 10 тис. поранених, але підготували лише 3 150 ліжок.⁴¹ У Миколаєві в жовтні 1914 р. для прийому поранених розгорнули 432 ліжка. У

³⁷ Николаевская газета. 1915. 11 июля.

³⁸ Державний архів Миколаївської області (ДАМО). Ф. 229. Оп. 1. Спр. 1717. Арк. 41-43.

³⁹ Николаевская газета. 1914. 13 сентября.

⁴⁰ Николаевская газета. 1916. 22 июля.

⁴¹ Николаевская газета. 1914. 24 сентября.

створенні лазаретів активну участь брали релігійні громади міста. Так, у жовтні 1914 р. активісти Товариства Римо-католицької церкви підготували 25 ліжок у приміщенні костельного будинку та взяли на себе утримання там поранених. На кошти православного духовенства відкрито також лазарет на 30 місць.

З нового року кількість поранених невпинно зростала, і в жовтні 1915 р. в Миколаєві замість 7 діяло вже 17 лазаретів. Частина поранених залишала шпиталі інвалідами, без засобів до існування. Тому, в 1915 р. організовано «Комітет допомоги воїнам, які вийшли з лазаретів»⁴². Інвалідам видавали допомогу у розмірі 6-8 руб. і намагалися знайти для них відповідну роботу: сторожем або швейцаром. Для надання допомоги стражденним не залишилися осторонь миколаївські жінки. Так, 4 серпня 1914 р. при Морському шпиталі відкрито курси сестер милосердя, куди записалося 40 жінок.

Вступ Османської імперії у війну на боці Німеччини викликав занепокоєння серед містян. Газети закликали не вірити розмовам «місцевих Марф та Акулін», що нібито по ночах над Миколаєвом кружляють ворожі аероплани. Читачам пояснювали, що відстань від міста до Туреччини, туди і назад, становить 800 км, і ніякі аероплани її подолати не зможуть⁴³.

15 квітня 1915 р., напередодні поразок в Галичині та відступу армій, Миколаїв відвідав імператор Микола II. Газети з ентузіазмом описали цю подію. Цар оглянув верфі, на яких будувалися кораблі. Від робітників знову виступив із привітаннями соціал-демократ І. Белов, за що отримав від імператора подарунок – срібний годинник.

Після поразок на фронті із західних губерній, охоплених евакуацією, знялося з насиджених місць близько 3,5 млн. осіб. Знедолені втікачі почали прибувати і до Миколаєва, де створюється Комітет допомоги біженцям. Якщо на початку серпня 1915 р. на утриманні цього Комітету було 102 людини, то у вересні вже 1 250 осіб⁴⁴. Серед біженців близько 200 латишів, частина з них влаштована на суднобудівний завод «Наваль». У місті також опинилася 181 єврейська родина (близько 700 осіб). На їх потреби єврейська громада збрала 23 813 руб.⁴⁵ До кінця жовтня кількість біженців зростає до 2 тисяч, і 8 листопада 1915 р. відкривається Миколаївський відділ Всеросійського товариства піклування про біженців.

Активну волонтерську діяльність здійснювали і 95 навчальних закладів Миколаєва, які налічували 14 220 учнів. У травні 1915 р. представники миколаївських училищ створили Педагогічну комісію (голова – викладач реального училища О. Цветков), яка допомагала дітям родин запасних і біженців, що навчалися у місті. Так, з липня 1915 р. по жовтень 1916 р. комісія збрала 4 495 руб. на потреби малозабезпечених учнів. Проте, матеріальне становище багатьох учнів залишалося важким: 495 дітей початкових училищ мали «гостру потребу в одязі»⁴⁶.

Не залишилися осторонь від благодійництва і культурні заклади міста. 5 березня 1915 р. відбувся благодійний сеанс в ілюзіоні «Ермітаж», усі кошти від продажу квитків передано на потреби Червоного Хреста. Наступного дня подібну акцію здійснив ілюзіон «Кінотеатр», передавши гроші родинам мобілізованих.

⁴² Єрмілов В.С. Медицина дорадянського Миколаєва... С. 507.

⁴³ Николаевская газета. 1914. 30 октября.

⁴⁴ Пархоменко В.А. Надання допомоги біженцям у Миколаєві в роки Першої світової війни... С. 173.

⁴⁵ Щукін В., Павлюк А. Земляки... С. 200.

⁴⁶ Пархоменко В.А. Суспільно-політичне життя Миколаєва: рік 1916-й... С. 160.

Новий 1916-й рік мешканці Миколаєва зустрічали з надією на переможне закінчення тривалої Великої війни. Після поразок 1915 р. усім хотілося вірити газетним «військовим оглядачам», що провіщали весняний наступ союзних армій. Просування Південно-Західного фронту влітку 1916 р. відродило сподівання частини миколаївців на можливе завершення війни. Газети вказували на неминуче падіння Австро-Угорщині, писали про скрутне продовольче становище у Німеччині. Але вже у серпні наступ зупинився. Серед містян стали поширюватися песимістичні настрої про неможливість перемогти Німеччину, про недовіру до уряду та командування. Цю ситуацію посилювало зростання цін на продовольство. Буремне 20 ст. тільки починалося і населення ще не звикло до дефіциту товарів і черг за ними.

Про дорожнечу миколаївська преса писала вже в кінці 1915 р. Освітлювалися факти спекуляції, або, як тоді казали, «мародерство тилу». Статистичні дані свідчать про подорожчання продуктів на місцевих ринках. Так, на початку 1916 р. фунт риби «бичків» коштував 12 коп., липні – 25 коп., жовтні – 40 коп., фунт вершкового масла відповідно 70 коп., 1 руб. і 1 руб. 70 коп.; десяток яєць на початок року – 35 коп., липень – 45 коп., жовтень – 75 коп.⁴⁷ Тобто ціни фактично зросли протягом року на 200-300%.

Міська влада звинувачувала в усьому перекупників, які за містом скуповували у селян продукти і потім перепродавали їх на ринку. Щоб запобігти цьому, поліцеймейстер Є. Підгорний, навіть, розпорядився відправляти за місто поліцейські кінні роз'їзди. Але справа не покращилась.

Після численних скарг миколаївців на неякісне взуття, поліція оглянула шість крамниць на базарі та встановила, що в них продавалися черевики з картонною підшвою. Економічні труднощі викликали невдоволення й у «середнього» прошарку населення, яке раніше не проявляло соціальної активності, а відтепер критично ставилося до влади. Як наслідок, почалися розмови про «цукровий голод». 1 липня 1916 р. на засіданні міської управи констатували, що населення потребувало 80 тисяч пудів цукру, а доставлялося тільки 34 тисячі пудів. І в жовтні 1916 р. для мешканців замовлено 45 тисяч карток на отримання цукру⁴⁸.

Дорожнеча та втома від тривалої війни негативно позначилися на добробуті та настроях робітників. У січні-лютому 1916 р. на суднобудівному заводі «Наваль» спалахнув страйк, який незабаром охопив 12 тисяч працівників. Він мав економічну складову – робітники вимагали збільшення заробітної плати: по 3 коп. на кожну відпрацьовану годину. Їх обурював той факт, що адміністрація й інженери отримують преміальні кошти за будівництво кораблів, а потреби пролетарів ігноруються. Один із робітників у листі писав: «у нас в Миколаєві життя подорожчало на 150% і ніяк не можна прожити на стару зарплатню»⁴⁹.

Градоначальник О. Мязговський пообіцяв розібратися у вимогах страйкарів і закликав припинити страйк, спрямований «на користь і могутність німецького кайзера». Проте завод, за винятком снарядного цеху, зупинено на два місяці. Озлоблення страйкуючих зростало – за заклик відновити роботу невідомими був вбитий бригадир

⁴⁷ Ibid. С. 161.

⁴⁸ Ibidem.

⁴⁹ Антивоенная забастовка 1916 г. в Николаеве // Исторический архив. 1955. № 5. С. 101.

однієї з майстерень Воронов. І це відбулося в роки війни, на оборонному підприємстві! Незабаром, 6 тисяч робітників призвали до війська, але враховуючи нестачу кваліфікованих фахівців, на вимогу адміністрації, через місяць більшість мобілізованих повернули на підприємство. Примітно, що політичні вимоги під час страйку не висувалися⁵⁰.

У травні 1916 р. із-за нестачі чоловіків міське управління дозволило приймати в якості трамвайних кондукторів жінок. Через нестачу електроенергії на лінію виходили лише 22 вагони трамваю, а інші 20 простоювали в депо⁵¹. У зв'язку з цим, управа заборонила їздити у переповнених трамваях військовим нижнім чином. Подібні розпорядження навряд чи подобалися «захисникам престолу».

Соціально-економічні негаразди сприяли поширенню проституції. У лютому 1915 р. на підставі поліцейських рапортів, градоначальник наказав власницю готелю «Метрополь» Б. Голодовську ув'язнити на один місяць, а власницю готелю «Ярославль» С. Чистякову – на три місяці. Проте, ганебне явище ставало дедалі масштабнішим. Про це свідчить газетна хроніка. Наприклад, за наказом градоначальника власник готелю «Франція» С. Усков за допущену в ньому розпусту оштрафований на 2 тисячі руб.⁵²

Томлива позиційна війна, тривога за долю родин, що залишилися у тилу, стали фоном солдатських хвилювань в армії, зростанням випадків дезертирства. Подібні тенденції відображали і миколаївські газети. Так, лише за один день, у різних районах міста, поліцією і патрулями 45-го запасного піхотного полку затримано 44 чоловіка, які ухилялися від військової служби⁵³. У жовтні оголошено мобілізацію до війська ратників ополчення у віці 38–42 років. Численні «похоронки» з фронту свідчили, що шансів у ополченців повернутися назад небагато. У розмовах мобілізованих обурювало те, що не відправляють воювати чинів поліції, які відсиджуються в тилу.

У 1917 р. газетна хроніка все частіше вказувала на зростання в місті крадіжок, самогонування, жебрацтва, збільшення на 63%, у порівнянні з минулим роком, дитячої злочинності⁵⁴. Незважаючи на цензуру, вказували на нове явище – довгі «черги-хвости» у продовольчих і гасових крамниць у Миколаєві. Отже, 1916 р. не приніс миколаївцям очікуваного переможного закінчення Великої війни, а їх патріотичні почуття затьмарено соціально-економічними негараздами.

На початку Нового 1917 р. місцеві газети передрукували промову популярного в країні генерала О. Брусилова, в якій полководець наголошував, що він «у глибокій вірі цілком переконаний, як у тому, що я живий і стою перед вами, – що цього року ворог буде остаточно розбитий»⁵⁵. Проте, ті ж газети вказували, що фальсифікація продовольства на ринку досягла великих розмірів. Молоко на третину розбавлялося водою. Узимку до масла додавали воду, кількість якої завдяки морозам досягала 50%. Від молочних торгових не відставали і м'ясники, які додавали до м'яса кістки, беручи за них гроші як за продане м'ясо⁵⁶.

⁵⁰ Отражения империалистической войны // Страницы борьбы... С. 154–157.

⁵¹ Пархоменко В.А. Суспільно-політичне життя Миколаєва: рік 1916-й... С. 162.

⁵² Николаевская газета. 1917. 26 февраля.

⁵³ Николаевская газета. 1916. 4 декабря.

⁵⁴ Николаевская газета. 1917. 21 января.

⁵⁵ Николаевская газета. 1917. 6 января.

⁵⁶ Николаевская Газета. 1917. 24 февраля.

Новий градоначальник (з липня 1916 р.) А. Покровський запропонував усім мешканцям, які бажають зайнятися городництвом, звертатися за сприянням до міського управління. До функцій градоначальника входило і стеження за дотриманням у суспільстві норм моральності. Покровський проінспектував театр Шеффера та переконався, що на виставі «для дорослих» – «Дама з 23-го номера» було багато учнів, як юнаків, так і дівчат. Прізвища учнів були переписані для передачі до навчальних закладів, а адміністрації театру оголошено догану⁵⁷.

Захвилювався знову робітничий клас. 16 лютого 1917 р. делегація робітників-клепальників заводу «Руссуд» звернулася до керуючого підприємством із проханням збільшити розцінки за роботу. Але делегатам було відмовлено. Прохачі «незадоволені, розійшлися по домівках, не порушуючи порядку»⁵⁸. Нестача вугілля на підприємствах призводила до скорочення обсягу виробництва. Так, у снарядній майстерні заводу «Наваль» у зміні замість 800 осіб, у лютому, працювало лише 230 робітників.

Ще у 1816 р., за сто років до революції, провідний російський масон Й. Поздеев писав, що опорою для самодержавного государя є дворянський клас, який відразу гасить іскри бунтів, ще до того, коли й війська не зможуть нічого зробити з селянами, «а особливо при зовнішній війні»⁵⁹. Він не помилився. Імператор, за роки війни, втратив довіру навіть серед дворянського середовища. Розпочалися виступи селян, а війська перестали бути опорою влади, і це в умовах війни із зовнішнім ворогом.

Про початок революції у Миколаєві стало відомо 1 березня 1917 р. Увечері 2-го березня в правлінні робітничого кооперативу «Трудова Копійка» (вул. Рибна, 28) відбулося об'єднане засідання всіх робітничих організацій міста, присвячене політичному моменту. Присутні ухвалили рішення створити Раду робітничих депутатів. В історії країни та міста розпочиналась нова історична епоха.

Висновки. Військові події 1914–1916 рр. стали переломними для жителів Миколаєва. Основна маса миколаївців палко вірила у завершення війни до Різдва 1914-го року. Однак, трирічні воєнні поневіряння викликали у містян сумніви в здатності та вмінні влади вирішувати назрілі проблеми. Війна, яку суспільство в 1914 р. сприйняло як Другу вітчизняну, принесла більше розчарувань, тепер на порядку денному стало питання про її якнайшвидше закінчення. Однак, подальші революційні події 1917 р. та погіршення економічної ситуації не виправдають очікувань миколаївців і не зможуть консолідувати розхвилюване суспільство.

Vladyslav Parkhomenko

Daily Life of the Residents of Mykolaiv During the Great War (1914–1917)

Abstract: The article is devoted to the analysis of the everyday life of the inhabitants of Mykolaiv during the World War I. A historiographical review of the problem is carried out.

⁵⁷ Николаевская газета. 1917. 21 января.

⁵⁸ ДАМО. Ф. 229. Оп. 1. Спр. 1795. Арк. 9.

⁵⁹ Из писем О.А. Поздеева к его друзьям // Русский Архив. 1872. Вып. 10. С. 1879.

Based on various sources, mainly periodicals, public sentiment during the war years is analyzed. The spread of patriotic feelings at the beginning of the war is highlighted.

This was manifested in anti-German speeches and patriotic demonstrations, including workers' demonstrations, in the first weeks of the war.

The needs of the war intensified the volunteer activities of the people of Mykolaiv. Assistance to the wounded and sick soldiers was provided by both public and religious organizations and private individuals. If in 1914 there were 7 hospitals, then in 1915 there were already 17.

In 1915, after the defeats at the front, millions of refugees went east. 2 thousand refugees ended up in Mykolaiv. To provide them with assistance, a Committee for Assistance to Refugees was organized. The city's educational institutions and cultural and educational institutions also took an active part in charitable activities.

In 1916, the socio-economic crisis worsened. Food prices in local markets increased by 200-300%. The result was the spread of speculation. In early 1916, workers at a defense shipyard went on strike for three months, demanding a wage increase.

Thus, the military events of 1914-1916 became a turning point for the residents of Mykolaiv. The majority of Mykolaiv residents fervently believed in the end of the war by Christmas 1914. However, three years of military trials raised doubts about the ability and skill of the authorities to solve the pressing problems. The war brought more disappointments, now the majority of Mykolaiv residents sought its end as soon as possible.

Keywords: everyday life, Mykolaiv, volunteering, public sentiment, World War I, socio-economic problems